

برجام و تأثیر آن بر مناسبات اقتصادی ج.ا. ایران

مسلم بامری^۱

چکیده

در طول یک دهه گذشته، به بهانه فعالیت‌های هسته‌ای، تحریم‌های بین‌المللی چندجانبه و یکجانبه گسترده-ای علیه جمهور اسلامی ایران وضع شده است. قطع گلوگاه‌های مالی و پولی میان بانک مرکزی و سایر بانک‌ها و نهادهای مالی ایران با خارج، بلوکه شدن مقادیر زیادی از درآمدهای نفتی کشور و قطع بخش عمده‌ای از صادرات نفت ایران باعث کاهش شدید رشد اقتصادی شده است. توافق برجام و ورود کشور به جامعه بین‌الملل، فرصت‌های جدید و پیامدهای مهمی را برای طرفین به همراه داشت. پژوهش حاضر به میزان تأثیر برجام و مذاکرات هسته‌ای بر رونق اقتصادی جمهوری اسلامی ایران پرداخته است و همچنین وضعیت اقتصاد کشور در ابعاد مختلف از جمله رشد اقتصادی، سرمایه‌گذاری خارجی، فروش نفت و انرژی و ... را با دوران پیش از برجام مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است. پرسش اصلی تحقیق این است برجام چه تأثیری بر اقتصاد ایران داشته است؟ از دید محقق توافق برجام نقطه عطفی در سیاست و روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران است که فرصت‌ها و گشایش‌هایی در اقتصاد کشور به همراه داشته است. اما هنوز موانع بسیاری در تبادل اقتصاد ایران با اقتصاد بین‌الملل وجود دارد که نیاز به زمان بیشتری دارد.

واژگان کلیدی: برجام، مذاکرات هسته‌ای، روابط اقتصادی، تحریم‌ها

^۱ دانشجوی دکتری علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد لامرد moslembamari@yahoo.com

مقدمه

برنامه جامع اقدام مشترک (برجام)، توافق چندجانبه بین‌المللی در موضوع فعالیت‌های هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران با پنج عضو دائمی شورای امنیت سازمان ملل به اضافه آلمان است. این توافق به لحاظ ماهیت و موضوع، شکل و شیوه، یکی از نادر توافقات بین‌المللی به شمار می‌آید که در تاریخ ماندگار خواهد شد. این توافق به یک مناقشه دیرینه و پر مخاطره و در عین حال غیرضروری پایان داد که می‌توانست زمینه‌ساز مخاطرات گسترده و وضعیت‌های غیرقابل پیش‌بینی باشد.

تاثیرات و پیامدهای برجام در حوزه‌های سیاسی، اجتماعی، علمی و اقتصادی قابل لمس است. اما بیشترین تاثیر در عرصه اقتصادی و سرمایه‌گذاری بود. قبل از مذاکرات هسته‌ای، شرایط مالی و پولی کشور در وضعیت ناشایستی قرار داشت و به هیچ وجه نمی‌توانست تضمین کننده رشد اقتصادی و رفاه عمومی باشد. تحریم‌های هسته‌ای محدودیت‌های گسترده‌ای ایجاد کرده بود که بدون برطرف کردن آنها فعالیت‌های اقتصادی کشور نمی‌توانست در مسیر عادی قرار گیرد. با رفع تحریم‌های هسته‌ای تحولات مثبت در حوزه اقتصاد کشور انجام شد که نوید دهنده خروج از رکود و بهبود وضعیت معیشتی خانوارها در آینده است. برجام بار دیگر پیوندهای بانکی و بیمه‌ای جمهوری اسلامی ایران را با بازارهای اقتصادی جهانی برقرار کرد و ضمن بهبود موقعیت سرمایه‌گذاری کشور، امکان اتصال بانک‌های ایرانی با نظام مالی بین‌المللی را فراهم آورد. تجربه توسعه کشورهای جهان نشان‌دهنده آن است که یکی از شرط‌های لازم برای توسعه اقتصاد پایدار جوامع، برقراری پیوندهای دقیق و حساب شده با بازارهای مالی، بانکی و بیمه‌ای اقتصاد جهانی است. فعالیت‌های اقتصادی بدون این پیوندها عملاً غیرممکن شده است. با اجرای برجام و ایجاد فضای مثبت بین‌المللی، برای نخستین بار در طول تاریخ روابط تجارت خارجی ایران، تراز بازرگانی آن مثبت شد و شرکای تجاری ایران در حال افزایش هستند که می‌تواند آسیب‌پذیری ایران را کاهش داده و فرصت‌های بیشتری را در بخش‌های مختلف اقتصادی و صنعتی ایران فراهم کند و تداوم این وضعیت می‌تواند عامل مهمی در ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران در منطقه و جهان باشد.

۴۴

مروری بر تعاریف و مفاهیم کلی**۱- برجام**

برجام در واقع، توافق‌نامه‌ای است که موضوع آن شناسایی برنامه هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران از سوی جامعه بین‌المللی در قبال برخی تحدیدها و تعلیق‌های موقت و زمان‌دار این برنامه از سوی ایران است و البته، بدیهی است که در قبال این شناسایی، می‌بایست تحریم‌هایی که در قطعنامه‌های شورای امنیت سازمان ملل

متحد در خصوص برنامه هسته‌ای، به ناحق علیه ملت و دولت ایران وضع شده بودند نیز ملغی می‌شدند. این امر در خصوص تحریم‌های یکجانبه و چندجانبه غرب و در رأس آن ایالات متحده آمریکا علیه برنامه هسته‌ای ایران نیز صادق است.

۲- مفاد برجام

به موجب برجام و در چارچوب اختیاراتی که به تیم مذاکره کننده اعطا شده بود، تنها مذاکره در حوزه هسته‌ای صورت گرفته است و در سایر حوزه‌ها مذاکره‌ای انجام نشده و لذا تحریم‌های اقتصادی و مالی مرتبط با موضوع هسته‌ای رفع شده و تحریم‌ها به بهانه‌های دیگر از جمله برنامه موشکی، تروریسم و حقوق بشر و نیز تحریم‌های اولیه آمریکا، اصولاً مورد مذاکره قرار نگرفته است و باقی مانده‌اند.

۳- تحریم

تحریم یا سانکشن (Sanction) فعالیتی است که به وسیله یک یا چند بازیگر بین‌المللی (مجری تحریم)، علیه یک یا چند کشور دیگر (هدف تحریم)، به منظور مجازات این کشورها، با اهداف محروم ساختن آنها از انجام برخی مبادلات یا وادار ساختن آنها به پذیرش هنجارهایی معین و مهم (از دید مجریان تحریم)، اعمال می‌شود.

۴- تحریم اقتصادی و انواع آن

تحریم اقتصادی اقدام برنامه‌ریزی شده یک یا چند دولت از طریق محدود کردن مناسبات اقتصادی برای اعمال فشار بر کشور هدف با مقاصد مختلف سیاسی است.

تحریم اقتصادی را عموماً بر دو نوع می‌دانند:

اول، تحریم تجاری که در آن صادرات و واردات به کشور هدف، محدود یا قطع می‌شود؛

دوم، اعمال محدودیت‌ها، تزییقات یا قطع مناسبات مالی.

از سوی دیگر بسته به منشا تحریم آن را به سه نوع تقسیم می‌کنند:

- تحریم‌های یکجانبه؛

- تحریم از سوی چند کشور؛

- تحریم توسط شورای امنیت سازمان ملل متحد (جراح، ۱۳۹۰: ۶۵).

۵- هدف تحریم اقتصادی

تحریم اقتصادی اغلب بعنوان جایگزین جنگ و اعمال قوه قهریه تلقی می‌شود. مقصود از مناسبات اقتصادی نیز همه انواع روابط اقتصادی اعم از تجاری و مالی است. کشورهای مختلف از تحریم‌های محدود اقتصادی برای مقاصد سیاسی خود علیه کشورهای هدف استفاده می‌کنند، ولی این نوع تحریم عموماً کم اثر بوده است. تحریم‌های همه‌جانبه از سوی سازمان‌های بین‌المللی نیز به ندرت صورت گرفته است. در تحریم‌ها هدف یا تنبیه است، یا بازدارندگی یا تغییر رفتار. نکته بسیار مهم و جالب اینکه تحریم گاه معطوف به سیاست داخلی، تامین نظر گروه‌ها و به دست آوردن رأی است. صاحب‌نظران نمونه این امر را تحریم چین از سوی آمریکا و اروپا به دلیل ناآرامی‌های میدان تیان آن من می‌دانند. هدف دولت آمریکا از این تحریم تنها نشان دادن خود بعنوان دولتی حامی حقوق بشر بود (عباسی‌فرد، ۱۳۹۲: ۲۲).

تاریخچه تحریم‌های اقتصادی ایران

تحریم‌های اقتصادی طی دهه‌های گذشته چالش برانگیزترین بحث در سیاست خارجی و روابط اقتصادی ایران بوده است. دولت بریتانیا اولین کشوری بود که در پی نخست وزیری محمد مصدق، تلاش وی برای ملی کردن نفت و کوتاه کردن دست استعمار انگلیس بر منافع نفتی کشور، سیاست تحریم علیه ایران را اتخاذ کرد (کربمی‌نیا، ۱۳۹۵). اقدام بعدی ایران، انقلاب اسلامی، که در جهت استقلال طلبی و قطع وابستگی به غرب صورت گرفت و سپس تسخیر سفارت آمریکا در تهران، سبب شد تا دولت‌های غربی که دچار نوعی سردرگمی و عدم شناخت و اطمینان نسبت به موضع خود درباره دولت جدید ایران شده بودند، به گزینه تحریم‌های اقتصادی و بلوکه کردن حساب‌های ارزی ایران در آمریکا متوسل شوند (شکوهی، ۱۳۹۱). پس از انقلاب اسلامی ایران و تغییر قانون اساسی و شکل‌گیری ایدئولوژی صدور انقلاب، این کشور بعنوان تهدیدی برای قدرت‌های منطقه و منافع دولت‌های غربی محسوب شد و این کشورها با تصویب تحریم‌های چندجانبه، در تنگنا قرار دادن ظرفیت‌های اقتصادی و مالی ایران و در نتیجه ایجاد بی‌ثباتی اقتصادی-اجتماعی، اشاعه اثرات روانی در میان مردم و تزلزل در مشروعیت حاکمیت سیاسی جمهوری اسلامی ایران را دنبال می‌کردند. زیرا کاهش اعتماد مردم به سران مملکت و مخدوش شدن رابطه میان سیاستگذاران و مردم، حکومت‌ها را به سمت تغییر سیاست و بی‌ثباتی یا سقوط نظام هدایت می‌کند (مروم، ۱۹۹۰: ۴۳-۴۵).

اثرات تحریم بر اقتصاد ایران

اثرات تحریم اقتصادی در بخش صنعت، بخش کشاورزی، بخش خدمات، بخش مالی و بخش بازرگانی، قابل بررسی است. به ترتیب نوع و اثرات در ذیل آمده است:

۱- اثر بخش صنعت

در بررسی و رصد تاثیر مستقیم تحریم‌ها می‌توان به دو گزینه رسید: تحریم‌ها، عمدتاً واردات مواد اولیه، دستگاه‌های پیشرفته صنعتی و البته مواد و تکنولوژی‌های دارای کاربرد دوگانه (نظامی-غیرنظامی) را هدف گرفته و تحت تاثیر قرار داده است. اخیراً کشورهای غربی حتی از فروش کنترل دستگاه CNC به ایران خودداری می‌کنند. توجه به این نکته قابل تامل است که اینکه دامنه تحریم‌ها حتی به «ابزارآلات ساده صنعتی» هم رسیده است و شرکت‌های بزرگتر ابزارسازی آمریکایی و آلمانی از معامله و فروش قطعات یدکی و ابزارهای مربوطه به ایران خودداری می‌کنند و حتی در شرایط فعلی شاهد، پدیده احتکار مواد اولیه موجود در بازارهای داخلی هم هستیم که قیمت این مواد را در بازار داخلی تا حدود دو برابر افزایش داده است.

یکی دیگر از معضلات اصلی صنعت ایران، فرسودگی و قدیمی بودن تجهیزات بود که با تدبیر ابتدایی تلاش شد با واردات دستگاه‌های خارجی این مشکل حل شود، اما قانون ناکاری ممنوعیت ورود دستگاه‌های صنعتی قدیمی‌تر از سال ۲۰۰۰ (اسفند ۱۳۸۵) که بعداً اصلاحیه‌ای ناموفقی هم خورد، جلوی این تنفس ضعیف را هم گرفت تا صنعت ایران همچنان با وضع سابق به حیات خود ادامه دهد (خوشرو، ۱۳۸۰: ۱۴۶).

۲- اثر بر بخش کشاورزی

بخش کشاورزی و صنایع غذایی کمترین آسیب‌ها را از تحریم‌های اقتصادی احتمالی خواهند دید. بخش کشاورزی با توجه به ماهیت بومی بودن آن و وابستگی کم کشور به خارج آسیب کمتری از تحریم‌های اقتصادی می‌بیند. البته سیاست خودکفایی کشور در حوزه تولید گندم اقدام مناسبی در جهت واکسینه کردن بخش کشاورزی در مقابل تحریم‌های احتمالی بود (زهرانی، ۱۳۸۹).

۳- اثر بر بخش سیستم مالی

اعمال تحریم علیه ایران به شیوه تحریم کره شمالی، تأثیر بسیار جدی بر فعالیت بانک‌هایی که در فرآیند تسویه حساب صادرات نفتی ایران دخالت دارند، خواهد داشت. در این میان، بانک‌ها و موسسات مالی آمریکایی به دلیل اینکه تحریم‌های دوجانبه واشنگتن علیه تهران هم اکنون نیز برقرار است، ضرر چندانی متحمل نخواهند شد. اما در مقابل، موسسات مالی اروپایی در صف مقدم متضررین تحریم ایران قرار خواهند داشت.

تحریم‌های سازمان ملل بیشتر سیستم مالی کشور را هدف گرفته است. اولین اثری که ممکن است اقتصاد کشور را تهدید نماید افزایش هزینه معاملاتی در سطح تجارت خارجی است و این امر هزینه تمام شده واردات و در نتیجه قیمت کالاهای مصرفی و سرمایه‌ای را افزایش دهد (بی‌نا، ۱۳۶۰).

۴- اثر بر بخش خدمات

سهم بخش خدمات در اقتصاد ایران هنوز بیش از ۱۵ درصد است. اما برخلاف روند مشابه در دیگر کشورها، سهم این بخش از ۵۳/۶ درصد سال ۱۳۸۱ به ۵۱/۴ درصد در سال ۱۳۸۳ رسیده است که اشباع نسبی این بخش از تورم سرمایه و نیروی انسانی و بهره‌وری اندک آن را نشان می‌دهد. در نیمه سال ۱۳۸۴ نیز آهنگ رشد ۴ تا ۵ درصدی این بخش تداوم یافت و ثبات نسبی را بر آن حکمفرما کرد. تحت تاثیر پیشبرد استراتژی آزادسازی اقتصادی از جمله ایجاد بانک‌های خصوصی، گسترش شبکه مخابرات کشور در ابعاد بی‌سابقه، رشد خدمات گردشگری و خدمات صنعتی مانند خدمات پس از فروش خودرو، بیمه و نیز تداوم افزایش واردات و صادرات انواع کالا و خدمات، ثبات بر این بخش حاکم بوده و رشد آن را بین ۴ تا ۵ درصد ثابت نگاه داشته است.

۵- تأثیر تحریم اقتصادی بر امور بانکی ۴۸

سیستم بانکی در ایران بعد از پیروزی انقلاب اسلامی بعنوان بازوی اقتصاد دولت به شمار رفته می‌رود. امروز شاید بدون تردید بتوان ادعان کرد که قسمت عمده برنامه‌های توسعه اقتصادی کشور بویژه برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی دولت متأثر از میزان توانمندی نظام بانکی است که متأسفانه در قطعنامه ۱۷۴۷ شورای امنیت این توانمندی مورد هدف و تهدید قرار گرفته و چنانچه تمهیدات هوشمندانه اتخاذ نشود، در کل اقتصاد کشور و زندگی عموم مردم موثر خواهد افتاد. تا پایان سال ۸۶ بانک‌های سپه و صادرات مورد تحریم عمومی شورای امنیت قرار گرفته و بانک‌های صادرات، ملت و ملی از سوی امریکا تحریم شده است. تحریم از جانب امریکا برخلاف آنچه در نگاه نخست دیده می‌شود، ابعادی بسیار گسترده دارد، زیرا بانک‌های اروپایی طرف قرارداد با بانک‌های آمریکایی به کاهش ارتباط خود با امریکا تمایل ندارند.

از روز صدور قطعنامه و تحریم بین‌المللی بانک سپه با عنایت به مرکزیت بانک سپه لندن بعنوان پرداخت‌های حساب ذخیره ارزی کلیه اعتبارات گشایش اعتبار شده و فعال تحت تاثیر این تحریم قرار گرفته و فروشندگان از ارسال کالا به علت عدم امکان معامله اسناد و دریافت وجه خودداری می‌کنند. در نتیجه کلیه کالاهای مهم سرمایه موضوع گشایش اعتبارات از محل حساب ذخیره ارزی بلا تکلیف مانده و بانک مرکزی نیز تاکنون موفق به تعیین بانک یا بانک‌های جایگزین برای پرداخت‌های باقیمانده اعتبارات نشده است. اثرات اقتصادی موضوع مذکور تا به حال و در همین مدت کوتاه جبران‌ناپذیر و زیانبار و در صورت تداوم غیرقابل پیش‌بینی

است (محاسبه کارشناسانه تعویق در برنامه زمانبندی طرح‌های سرمایه‌گذاری این موضوع را شفاف خواهد کرد).

در صورت ادامه مورد فوق و توسعه دامنه تحریم از بانک‌های صادرات و سپه به دیگر بانک‌ها متاسفانه دامنه تأثیرات زیانبار اقتصادی این تحریم‌ها غیرقابل پیش‌بینی است. از صدور قطعنامه ۱۷۳۷ و پیرو آن قطعنامه ۱۷۴۷ ریسک اعتباری و پوشش بیمه‌ای صادرات کالا به ایران در حال افزایش است. در سال ۲۰۰۷ میلادی قیمت کالاهای سرمایه (ماشین‌آلات و تجهیزات) بین ۷ الی ۱۰ درصد افزایش یافت (از سوی فروشندگان اروپایی)، در حالیکه نرخ تورم در این کشورها بین یک الی سه درصد بود. اعتماد فروشندگان بین‌المللی نسبت به بانک‌های ایران با تحریم قدیمی‌ترین بانک ایرانی (بانک سپه) و بانک صادرات به شدت کاهش یافته است، بطوریکه تأکید به عدم انجام مراودات با این بانک‌ها می‌کنند و اشاعه آن در سطح وسیع به کل نظام بانکی اثرات زیانباری خواهد داشت. هزاران نیروی متخصص ارزی بانک‌های تحت تحریم بین‌المللی و شعب خارجی آنها از این موضوع به شدت آسیب‌پذیر بوده و در صورت تداوم بلندمدت آن، اثرات آن برای بانک‌های مذکور غیرقابل جبران است. مهمترین عاملی که کلیه بانک‌ها را یکی پس از دیگری تحت‌الشعاع قرار داده و از اثرات زیانبار اقتصادی و اجتماعی آن به دیگر بخش‌های اقتصادی نیز شمولیت پیدا می‌کند؛ امکان کاهش اعتماد عمومی به نظام بانکی در داخل کشور و خروج بیشتر سرمایه‌ها از کشور به دلیل افزایش بوروکراسی و عوامل ۴۹ بازدارنده مالی و بانکی در بخش تولید است (ساعد، ۱۳۸۹: ۶۰-۵۹).

برجام و گشایش‌های اقتصادی

برنامه جامع اقدام مشترک، به تحریم‌های هسته‌ای علیه ایران پایان می‌دهد. در طول یک دهه گذشته به بهانه فعالیت‌های هسته‌ای، تحریم‌های بین‌المللی چندجانبه و یکجانبه گسترده‌ای علیه کشورمان وضع شده است. قطع ارتباط مالی و پولی میان بانک مرکزی و سایر بانک‌ها و نهادهای مالی کشورمان با خارج، بلوکه شدن مقادیر زیادی از درآمدهای نفتی کشور، قطع بخش عمده‌ای از صادرات نفت ایران، غیرممکن یا دشوار شدن سرمایه‌گذاری داخلی در کشورمان، تحریم بسیاری از نهادها و سازمان‌های دخیل در امور زیربنای اقتصادی مانند کشتیرانی، پتروشیمی و ...، تحریم فلزات مختلف از جمله طلا و ... و افزایش هزینه‌های تجارت خارجی باعث کاهش شدید رشد اقتصادی و وقوع تکانه‌های شدید در بخش‌ها و بنیان‌های اقتصادی ایران و در نتیجه، وارد شدن هزینه‌های فراوان به جامعه و مردم شده است. همه این موارد به علاوه فرصت‌هایی که از دست رفت، در مجموع هزینه‌های بسیار سنگینی به کشور وارد کرده است.

در همین راستا به شرح ذیل، به گشایش‌های برجام در حوزه‌های مختلف اقتصادی می‌پردازیم:

۱- تحولات صورت گرفته در حوزه پولی

پیش از برجام، تحریم‌های وضع شده علیه کشور موجب شده بود امنیت اقتصادی کشور در حوزه‌های مختلف در وضعیت نامطلوبی قرار گیرد. تورم بالا، رشد گسیخته پایه پولی و نقدینگی، ناتوانی بانک‌ها در ارائه اعتبار و تسهیلات به تولید، افزایش نرخ سود تسهیلات به تولید، افزایش نرخ سود تسهیلات و شرایط نامناسب بازار بورس، از ویژگی‌های آن روزها بود. بطور کلی، می‌توان گفت شرایط پولی و مالی کشور در وضعیت نابسامانی قرار داشت که به هیچ وجه تضمین کننده رشد اقتصادی کشور نبوده با وجود این، شروع مذاکرات هسته‌ای و موضوعیت یافتن برجام تحولاتی را در این حوزه به وجود آورد که نوید بهبود شرایط در آینده را برای اقتصاد کشور فراهم ساخته است. در این راستا، بررسی آمارها حاکی از آن است که پس از توافق برجام و لغو تحریم‌ها و بهبود انتظارات نسبت به آینده اقتصاد، شاخص‌های پولی و مالی، در جهت بهبود تغییر مسیر داده‌اند که گذشت زمان این بهبود و اثر مثبت پیش از پیش نمایان خواهد شد.

باتوجه به این توضیحات، گزارش حاضر بر آن است تا به بررسی آثار توافق برجام و لغو تحریم‌ها بر بخش اقتصاد کشور، یعنی بخش پولی و مالی بپردازد. مقایسه شرایط قبل و بعد از اجرای برجام نشان دهنده بهبود نسبی شاخص‌های پولی و مالی است، هرچند برای اینکه نتایج را بهتر بررسی کنیم باید اجازه داد مدتی زمان بگذرد.

۵۰

الف) کنترل نقدینگی و پایه پولی و کاهش نرخ تورم

اجرای برجام و گشایش‌های ایجاد شده در حوزه‌های نفتی، بانکی و بیمه‌ای و سایر حوزه‌ها باعث شد دولت عملکرد قابل قبولی در کنترل نقدینگی و تورم داشته باشد، بگونه‌ای که نقدینگی موجود در کشور که در اردیبهشت ماه ۱۳۹۴ نسبت به ماه مشابه قبل ۲۹/۷٪ افزایش یافته بود در اردیبهشت ماه ۹۶ تنها ۲۳/۲ درصد افزایش را شاهد بود که نشان از کاهش تقریباً ۷ درصد نرخ رشد نقدینگی دارد. کنترل نرخ رشد پایه پولی و نقدینگی از سوی دولت و بانک مرکزی باعث شد دولت بتواند تورم لجام گسیخته سال‌های ۱۳۹۱ و ۱۳۹۲ را کنترل کند با شروع مذاکرات هسته‌ای و جدی شدن احتمال رسیدن به توافق، نرخ تورم در سال ۹۲ به ۱۵/۶ و در سال ۱۳۹۳ به ۱۱/۹ درصد کاهش یافت. روند کاهش نرخ تورم باعث شد اقتصاد کشور برای خرداد ماه ۱۳۹۵ نرخ تورم تک رقمی ۹/۷ درصد را تجربه کند.

تحریم‌های اقتصادی باعث شد نرخ ارز در بازار آزاد با ۹۲/۱ درصد افزایش از ۱۳۵۶۸ ریال در سال ۱۳۹۰ به ۲۶۰۵۹ ریال در سال ۱۳۹۱ برسد. در ادامه نیز نرخ ارز با ۲۲/۲ درصد افزایش به ۳۱۸۳۹ ریال در سال ۱۳۹۲ رسید، اما با شروع جدی مذاکرات هسته‌ای و شکل‌گیری انتظارات مثبت و گشایش‌های اولیه نرخ ارز در سال ۱۳۹۳ تنها ۳ درصد و در سال ۱۳۹۴ تنها ۵/۲ درصد افزایش یافت.

ب) کاهش نرخ سود سپرده‌ها و تسهیلات

برجام با بهبود تدریجی در بخش‌های مختلف اقتصادی همچون افزایش امنیت اقتصادی و امنیت سرمایه‌گذاری، بهبود درآمدهای نفتی، کاهش نوسانات در بازار ارز و ... زمینه بهبود متغیرهای پولی را فراهم کرده است. در سال ۹۶ نرخ سود سپرده‌ها و تسهیلات اعطایی بانک‌ها و موسسات اعتباری نیز همگام با کاهش نرخ تورم با کاهش مواجه شد. با شدت گرفتن تحریم‌ها در سال ۱۳۹۰ به بعد و افزایش تورم در سال‌های ۱۳۹۱ (۳۰/۵ درصد) و در سال ۱۳۹۲ (۳۴/۷ درصد) نرخ سپرده‌ها و تسهیلات به مرور شروع به افزایش می‌کند. در واقع، بانک‌ها در مواجهه با تورم و فرصت‌های سودآوری در بازارهای غیربانکی، اقدام به افزایش نرخ سود سپرده‌ها کردند تا از خروج سپرده‌ها از بانک‌ها و روانه شدن آنها به بازارهای موازی جلوگیری کنند. با دستیابی به توافقات اولیه و کنترل شدن فضای بی‌ثباتی به خصوص تورم، از سال ۱۳۹۳ به بعد کم‌کم نرخ سود تسهیلات و نرخ سپرده‌ها شروع به کاهش می‌کنند. در نهایت، در سال ۱۳۹۵ بواسطه ابلاغیه بانک مرکزی، نرخ سود سپرده‌ها به ۱۵ درصد و نرخ سود تسهیلات نیز به ۱۸ درصد کاهش یافت (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۵: ۱۰۶).

۲- تحولات صورت گرفته در حوزه مالی

۵۱

اجرای برجام، اثرات قابل توجهی بر بازارهای کسب و کار و فعالیت‌های اقتصادی کشور داشته است، چرا که تشدید تحریم‌های آمریکا و اتحادیه اروپا علیه ایران از اواخر سال ۱۳۹۰، منجر به کاهش درآمدهای نفتی و بر تبع آن افزایش یکباره نرخ ارز، افزایش هزینه مبادلات بین‌المللی و افزایش ریسک سرمایه‌گذاری در کشور شده بود. این پیامدهای ناخوشایند باعث شد صنایع بورسی کشور بیش از پیش در تنگنا قرار گیرند، اما اجرای برجام گشایش‌هایی را در این بازار موجب شد. و انتظار می‌رود در میان‌مدت و بلندمدت، شاهد تحولات مثبت بیشتری در این حوزه باشیم.

در گزارشی که در تیر ماه سال ۹۶ از سوی وزارت خارجه در خصوص گشایش‌های صورت گرفته ناشی از برجام منتشر شد، تفاهم‌ها و قراردادهای زیر درخصوص صنایع مختلف کشور اعلام شد که بر قیمت سهام شرکت‌های سرمایه‌گذاری اثرگذار بوده است؛ سرمایه‌گذاری مشترک شرکت ایران خودرو با پژو پارس فرانسه به صورت ۵۰-۵۰ برای تولید خودروهای جدید، مشارکت شرکت ایران خودرو و دیزل و شرکت ایدم با شرکت دایملر نیز به صورت ۴۹-۵۱ برای تولید انواع موتور دیزلی و گازسوز برای کامیون و اتوبوس، مشارکت شرکت یاوران خودرو شرق با شرکت مان آلمان برای تولید کامیون و اتوبوس، سرمایه‌گذاری ۱۰۰ درصد شرکت دانیلی برای طراحی و تولید تجهیزات صنایع فولاد، مشارکت شرکت ایمیدرو با شرکت sms innse به صورت ۶۰-۴۰ برای سرمایه‌گذاری مشترک در ایجاد کارخانه تولید لوله‌های بدون درز، مشارکت شرکت ایمیدرو با

شرکت دانیلی به صورت ۴۰-۶۰ برای سرمایه‌گذاری مشترک در ایجاد طرح تولید کنسانتره، گندله و آهن اسفنجی، تفاهم‌نامه شرکت ifpn با ایدرو در زمینه ارتقاء کیفیت موتورهای خودرو، تفاهم‌نامه شرکت axens با ایدرو در زمینه ارتقاء کیفیت سوخت‌های بنزین و گازوئیل پالایشگاه‌ها، تفاهم‌نامه شرکت vallourec با ایدرو در زمینه تولید لوله‌های بدون درز، تفاهم‌نامه شرکت sofgaz با ایدرو در زمینه اجرای مشترک پروژه بازیابی گازهای سوخته (فلز)، تفاهم‌نامه شرکت alstom با ایدرو در زمینه تولید واگن‌های مسافری و مترو و ... موارد مذکور، در کنار افزایش انتظارات مثبت درخصوص آینده بازار موجب شد شاخص کل و شاخص صنعت بورس اوراق بهادار بطور کلی روندی صعودی را طی سال ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵ داشته است (همان، ۱۱۴).

۳- گشایش‌های بانکی پس از برجام

به دنبال اجرایی شدن برجام و رفع تحریم‌ها در حوزه بانکی شواهدی در این زمینه فعالیت مشاهده می‌شود که نوید تغییر جهت اقتصاد در آینده را می‌دهد. اگرچه برگشت به شرایط پیش از تحریم‌ها زمانبر است، اما گشایش‌ها در حوزه بانکی قابل توجه بوده و نشان از تحولات مثبت در این حوزه و کل اقتصاد دارد. مهمترین گشایش‌های انجام شده در حوزه بانکی به شرح ذیل است:

الف) اتصال مجدد به سوئیفت و امکان گشایش اعتبار اسنادی

۵۲

سوئیفت به معنای جامعه جهانی ارتباطات مالی بین بانکی است که با تفاهم و توافق بانک‌هایی از کشورهای اروپایی و آمریکای شمالی در سال ۱۹۷۳ میلادی راه‌اندازی شد. سیستم سوئیفت برای ارسال و دریافت هرگونه پیام ارزی در بین واحدهای ارزی بانک‌های داخل و خارج از کشور استفاده می‌شود. این سیستم برای سرعت بخشیدن به انجام معاملات ارزی و جلب رضایت مشتریان و همچنین هماهنگی همه عملیات ارزی در سطح جهانی مورد توجه واقع شده است. بدون سوئیفت، تجارت جهانی و سرمایه‌گذاری کندتر، پرهزینه‌تر و غیرقابل اعتمادتر می‌شود؛ اما پر فایده بودن این شبکه آن را به ابزاری برای اعمال تحریم‌های بین‌المللی تبدیل کرده است.

در سال ۲۰۱۲ و تحت فشار قوانین اروپا این سامانه مجبور شد دسترسی بانک‌های ایرانی را قطع کند. اگرچه برخی از بانک‌های محروم توانسته‌اند با اجازه خطوط تلفن و فکس از هم‌تایان خود در دبی، ترکیه، چین و همچنین واسطه قرار دادن بانک‌های تحریم نشده، به انتقال پول بپردازند، اما اینگونه فعالیت‌ها سبب می‌شد که کارها زمانبر شود و هزینه فراوانی را به این بانک‌ها تحمیل می‌کرد.

در مذاکرات به عمل آمده بر نکات زیر تاکید و درباره همگی آنها موافقت شد:

- اعلام رسمی لغو تحریم‌ها از سوی سوئیفت و ورود بانک‌های ایرانی به سیستم پیام مالی بین‌المللی؛

- اتصال بدون تبعیض برای بانک‌های ایرانی و شعب و نمایندگی‌های آنها در داخل و خارج از کشور؛

- اتصال گروهی و سریع بانک‌های لغو عضویت شده به سوئیفت؛

- بازپرداخت و رفع مسدودی بستانکاری بانک‌ها از سوئیفت.

در همین راستا، بانک‌های کی بی سی بلژیک و دی زد بانک آلمان تایید کرده‌اند که انجام تراکنش‌های مالی مشتریان اروپایی‌شان که از طرف معاملات تجاری با ایران هستند را آغاز کرده‌اند. ارسته، بانک اتریش هم در این خصوص اعلام آمادگی کرده است. نشریه اکونوم چاپ پراگ نیز به نقل از یان یولت رئیس بخش تامین مالی ادارات بانک csob جمهوری چک از اعلام گشایش مجدد سوئیفت بانک چکی csob با بانک‌های ایرانی خبر داد. براساس اعلام بانک مرکزی، تنها در فاصله ۲۶ دی ماه ۱۳۹۴ تا ۱۹ بهمن ۱۳۹۴ تعداد ۱۴۲ هزار تراکنش بانک‌های ایرانی در شبکه سوئیفت ثبت شده است.

با بازگشایی مجدد سوئیفت بسیاری از مشکلات استرداد دارایی‌های بلوکه شده کشور در خارج برطرف شده که از این ناحیه به رونق اقتصادی کشور کمک بسزایی خواهد شد. بعنوان مثال، شرکت شل انگلیس بیش از دو میلیارد دلار به ایران بدهکار است و به بهانه تحریم، سال‌ها از پرداخت این بدهی به ایران خودداری می‌کرد، اما با لغو تحریم‌ها پرداخت را شروع کرده است. براین اساس، خبرگزاری رویترز به نقل از شرکت شل، از پرداخت یک میلیارد و ۷۷۱۰ میلیون یورو از بدهی‌های نفتی به ایران خبر داده است. شرکت اینوک امارات متحده عربی همچنین حدود ۵,۳ میلیارد یورو به ایران بدهکار است که به دلیل تحریم‌ها نمی‌توانست ۵۳ این پول را پرداخت کند؛ بنابراین این پول در حسابی مسدود شده بود.

ولی‌اله سیف، رئیس بانک مرکزی درباره جزئیات دریافت بدهی از اینوک گفت: «شرکت اینوک امارات تاکنون ۵۰ درصد بدهی خود را پرداخت کرده و بقیه آن نیز به تدریج در حال دریافت است. در حالیکه مقامات بانک ملی در اسفند ۱۳۹۴ از مخابره ۶۶۰ پیام سوئیفتی و برقراری ارتباط کارگزاری با ۴۰ بانک خبر داده بودند، در فروردین ماه ۱۳۹۵ از مخابره ۳۹۰۰ پیام سوئیفتی و برقراری ارتباطات کارگزاری با ۶۲ بانک خبر دادند که شاهدی بر روند روبه پیشرفت است (همان، ۱۳۱-۱۳۳).

ب) ایجاد روابط کارگزاری بانکی

واژه کارگزار در بانکداری بین‌الملل به شخصیت حقیقی یا حقوقی اطلاق می‌شود که در یک تفاهم متقابل وظیفه ارائه خدمات متقابل به یک بانک خارجی را در سرزمین غیر اصلی عهده‌دار می‌شود. در سال‌های گذشته و به دنبال تشدید تحریم‌های بین‌المللی، سیستم بانک کشور به علت قطع روابط سوئیفتی و کارگزاری خود با بخشش عظیمی از شبکه بانکی دنیا، علاوه بر اینکه پویایی و روزآمدی خود را از دست داد اجباراً روابط واسطه‌گری را مورد توجه قرار داد که این امر هزینه‌های گزافی را به سیستم بانکی و اقتصاد وارد نمود.

به گفته مدیرکل مبادلات ارزی بانک مرکزی ایران، تا سال ۱۳۸۴ تمامی بانک‌های معتبر و تراز اول جهان با ایران روابط کارگزاری داشتند، اما در سال‌های ۸۵، ۸۶ و پس از قطعنامه‌های اتحادیه اروپا سازمان ملل محدودیت‌ها افزایش یافته، بگونه‌ای که سطح روابط کارگزاری از بانک‌های تراز اول به سمت کارگزاران درجه ۳ تنزل کرد در نهایت هم از دی ماه ۱۳۹۱ بانک «هالک» ترکیه و بانک «آوکنلن» چین تنها کارگزاران بانک مرکزی ایران شدند.

اما با امضای توافقنامه برجام، رفع محدودیت‌های بانکی درصد تحریم‌های لغو شده، شرایط را برای بازگشت بانک‌ها به روابط کارگزاری فراهم کرد. در همین رابطه رئیس کل بانک مرکزی، بیست و پنجم اسفند ۱۳۹۴ اعلام کرد براساس آمارها تا هفته منتهی به هجدهم اسفند ماه ۱۳۹۴، شبکه بانکی با ۲۶۴ بانک خارجی روابط کارگزاری برقرار کرده و در همین بازه زمانی ۱۲۰۲ ال سی (اعتبار اسنادی) باز شده است؛ بطوریکه در قلب اروپا کارگزاری در کشورهایی مانند سوئیس، ایتالیا، آلمان و بلژیک برقرار شده که این امر ضمن تسریع فعالیت‌های اقتصادی، موجب افزایش همکاری‌ها با سایر کشورهای اروپایی شده است. البته در این حوزه نیز باید توجه کرد که ارتباط بانک‌های ایران حدود ۷ سال با بانک‌های خارجی قطع بود و نمی‌توان انتظار داشت روابط به سرعت به شرایط قبل باز گردد. برقراری ارتباطات کارگزاری قوی مشابه پیش از تحریم به زمان نیاز دارد و به تدریج بانک‌ها به این شبکه کارگزاری اضافه می‌شوند (بی‌نا، ۱۳۹۵).

۵۴

ج) شروع به کار مجدد شعب بانک‌های ایرانی در خارج

پس از اجرایی شدن برجام بسیاری از شعب بانک‌های داخلی در خارج که تعطیل شده بودند دوباره بازگشایی شدند. در همین رابطه، مدیرعامل بانک سپه آغاز بکار سه شعبه خارجی این بانک در فرانکفورت آلمان، پاریس، فرانسه و ایتالیا خبر داده است. به گزارش روابط عمومی بانک ملی ایران، شعبه هامبورگ این بانک به تخصیص ارز از سوی بانک مرکزی در این شعبه، امکان گشایش اعتبارات اسنادی و صدور حواله ارزی بابت واردات کالا در این شعبه امکانپذیر است.

د) آزاد شدن حساب‌های بانک مرکزی

یکی از مشکلاتی که تحریم در نظام پولی و بانکی ایران ایجاد کرد، سلب امکان دسترسی به منابع ارزی بانک مرکزی بود و از این‌رو، آزاد شدن حساب‌های بانک مرکزی و امکان دسترسی به این حساب‌ها دستاورد مهم برجام برای اقتصاد ایران به شمار می‌رود.

ه) پیوستن به نظام پرداخت یورو

بازگشت ایران به نظام پرداخت یورو موسوم به «تارگت ۲» از طریق بانک ایرانی پرشیا در انگلیس را می‌توان دیگر دستاورد برجام عنوان کرد؛ این بانک پس از طی مراحل پیچیده از طریق بانک مرکزی آلمان به نظام

پرداخت یورو و موسوم به «تارگت ۲» متصل گردید. بانک بین‌المللی پرشیا در انگلیس را می‌توان دیگر دستاورد برجام عنوان کرد؛ این بانک پس از طی مراحل پیچیده از طریق بانک مرکزی آلمان، به نظام پرداخت یورو و موسوم به «تارگت ۲» متصل گردید. بانک بین‌المللی پرشیا که به بانک‌های ملت و تجارت تعلق دارد و در انگلستان مستقر است، نوزدهم خرداد ۱۳۹۵ از طریق بانک مرکزی آلمان به نظام پرداخت یورو متصل شد (همان).

۴- گشایش‌های صنعتی بیمه در پسا برجام

در پی اجرایی شدن برجام و رفع تحریم‌های بیمه‌ای، مشکلات بیمه‌ای کشتی‌های تجاری نفتکش‌های داخلی و خارجی رفع شده که این تأثیر مثبتی بر حمل و نقل کالا و تجارت داشته و خواهد داشت. مهمترین گشایش‌های انجام شده در این حوزه بیمه‌ای به شرح ذیل است:

الف) ورود شرکت‌های بزرگ بیمه‌ای

از زمان اجرایی شدن برجام بسیاری از شرکت‌های بزرگ بیمه‌ای برای برقراری روابط با ایران اعلام آمادگی کرده‌اند. بعنوان مثال، ۱۰۰ درصد تعهدات قرارداد بیمه نفتکش سانچی به ایران بازگردانده خواهد شد.

ب) بیمه کشتی‌ها و کاهش هزینه حمل و نقل کالا

برقراری مجدد بیمه کشتی‌های تجاری و نفتی طرف معامله با ایران باعث شده هزینه حمل و نقل کالا کاهش یابد در دوران تحریم اقتصادی، بسیاری از مراودات تجاری از طریق چند واسطه صورت می‌گرفت که این بر هزینه تأمین مواد اولیه و کالاهای سرمایه‌ای و واسطه افزوده بود و در کنار سایر تحریم‌ها و محدودیت‌ها، منشاء بروز رکود در کشور شده بود.

ج) امکان سنجش رتبه اعتباری شرکت‌های بیمه از سوی موسسات بین‌المللی رتبه‌بندی

انتظار می‌رود در سایه برجام، امکان رتبه‌بندی شرکت‌های بیمه توسط موسسه‌های معتبر رتبه‌بندی فراهم شود که این امر به توسعه رفتار حرفه‌ای و ارائه نرخ‌های فنی بیمه کمک شایانی خواهد کرد. رتبه اعتباری به مثابه زبان بین‌المللی، یکی از عوامل مهمی است که شرکت‌های بیمه بین‌المللی و سایر شرکت‌های خارجی در همکاری‌های خود با شرکت‌های دیگر، آن را مدنظر قرار می‌دهند (جمعی از نویسندگان، پیشین: ۱۳۸).

۵- گشایش‌های تجارت خارجی پسا برجام

اقتصاد مستقل از نفت یکی از پایه‌های اقتصاد مقاومتی و همچنین بعنوان یکی از اهداف کلان، همواره برای دولت‌ها تعریف شده است. تجارت خارجی نیز شاخص اقتصادی مهمی برای قیاس عملکرد اقتصادی و توسعه-ای دولت‌ها با یکدیگر به شمار می‌رود. در همین راستا به برخی از شاخص‌های مهم تجارت اشاره می‌گردد:

الف) تراز تجاری

یکی از شاخص‌های عملکرد دولت‌ها در بخش تجارت خارجی، تراز تجاری یا بازرگانی است که گویای میزان منفعتی است که کشور از رابطه تجاری با سایر کشورها به دست می‌آورد. به این معنا که هرچه میزان صادرات از واردات بیشتر باشد، سود بیشتری نصیب اقتصاد خواهد شد.

میزان تجارت خارجی غیرنفتی (مجموع صادرات و واردات)، از ۷۲,۲ میلیارد دلار در ابتدای دولت دهم به ۸۵,۴ میلیارد دلار در پایان سال ۱۳۹۱ افزایش یافته است. این رقم در ابتدای دولت یازدهم به ۸۰,۹ میلیارد دلار کاهش یافت و پس از افزایش ۹ میلیارد دلاری در سال بعد (۱۳۹۳) در نهایت در سال ۱۳۹۴ به ۷۷,۱ میلیارد دلار کاهش یافت. کاهش حجم تجارت خارجی کشور طی سال‌های اخیر به خصوص سال گذشته عمدتاً به عواملی همچون کاهش قیمت نفت، کاهش تقاضای جهانی، کاهش صادرات محصولات پتروشیمی و بالاخره کاهش واردات ناشی از رکود اقتصاد داخلی و کاهش تقاضا مرتبط دانسته شده است. ۵۶

ب) مقایسه ارزش واحد واردات و صادرات غیرنفتی

طی دهه گذشته متوسط ارزش واحد واردات همواره بیشتر از متوسط ارزش واحد صادرات بوده است. نکته قابل توجه اینکه تفاوت قیمت واحد واردات نسبت به صادرات در دولت دهم در نتیجه تحریم‌ها و سخت‌تر شدن شرایط نقل و انتقال کالا و ارز و همچنین تمرکزگرایی در مبادی وارداتی به بیشترین میزان (سال ۹۰) خود می‌رسد و در دولت یازدهم با رفع محدودیت‌ها و گشایش بازارهای صادراتی و کنترل واردات، به کمترین میزان (سال ۹۴) کاهش می‌یابد. در سال ۱۳۹۰، واردات هر کیلوگرم به بالاترین میزان خود حدود ۱,۶ دلار به کشور صورت می‌پذیرفت که این عدد در سال ۱۳۹۴ به حدود ۱,۱ دلار تقلیل می‌یابد.

ج) گسترش و تسهیل روابط تجاری با کشورها

اجرائی شدن سند برجام تأثیرات بالنسبه خوبی در مناسبات ایران و جهان گذاشت؛ اما دامنه تأثیرگذاری آن در بین کشورهای مختلف منطقه با توجه به سیاست‌های داخلی و خارجی آنها متفاوت است. در زیر به اثرات برجام بر استقبال برخی از مهمترین کشورهای مختلف جهان بر توسعه روابط تجاری با ایران می‌پردازیم.

آمریکا: جدیدترین آمار منتشر شده (us census, 2016) نشان می‌دهد مبادلات تجاری دو کشور در ۵ ماهه نخست سال میلادی ۲۰۱۶ بالغ بر ۹۳ میلیون دلار بوده است. واردات آمریکا از ایران در ۵ ماهه نخست

سال جاری میلادی و همزمان با اجرایی شدن برجام به حدود ۲۸ میلیون دلار رسیده است. دولت آمریکا براساس برجام، واردات برخی کالاها از جمله فرش، زعفران، پسته و خاویار از ایران را آزاد کرده است.

اتحادیه اروپا: توافق هسته‌ای بیش از همه زمینه تحول روابط میان ایران و اتحادیه اروپا را فراهم آورده است. از زمان توافق موقت تا اجرایی شدن برجام دست‌کم ۲۴ وزیر خارجه اروپایی از ایران دیدار کردند (کیانی، ۱۳۹۴). آمار منتشر شده از سوی اداره اطلاعات اقتصادی اتحادیه اروپا نشان می‌دهد مبادلات تجاری ایران و ۲۸ عضو این اتحادیه در سه ماهه نخست سال ۲۰۱۶ میلادی رشد ۲۲ درصدی داشته است و به مرز ۲ میلیارد یورو رسیده است. توافق هسته‌ای در نخستین ماه سال ۲۰۱۶ به اجرا گذاشته شد و تحلیلگران انتظار دارند با اجرایی شدن این توافق حجم مبادلات دو طرف رشد قابل توجهی داشته باشد (یورواستات، ۲۰۱۶).

۶- گشایش‌های برجام در حوزه نفت و گاز

الف) نفت

یکی از عمده‌ترین هدف محدودیت‌ها و تحریم‌های اقتصادی، خنثی‌سازی جغرافیای سیاسی و اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در عرصه نفت و گاز بود (tigersrom, 2016). اولین دستاورد مهمی که برجام برای ۵۷ صنعت نفت و گاز به دنبال داشت این بود که با تأثیر مثبت بر ارکان ژئوپلیتیک، بازی ژئوپلیتیکی را که در عرصه اقتصاد منطقه‌ای و جهانی در ارتباط با صنعت نفت و گاز و به ضرر جمهوری اسلامی ایران در جریان بود، متوقف و جهت آن را به نفع ایران تغییر داد. اگرچه این حرکت تدریجی و کند پیش می‌رود، اما برجام می‌تواند با مقاوم‌سازی اقتصاد، توازن قدرت سیاسی و اقتصادی در منطقه آسیای غربی را عوض کند (draitsler, new estern outlook, 2006).

برجام روند رو به جلو تحریم و کاهش ۲۰ درصدی صادرات نفت و کاهش آن به زیر ۸۰۰ هزار بشکه را متوقف کرد. باید توجه داشت ایران، از نوامبر سال ۲۰۱۳، بیش از حد تعیین شده امکان صدور نفت را پیدا کرد. در فوریه ۲۰۱۴، ایران روزانه به چهار خریدار اصلی خود یعنی چین، هند، ژاپن و کره جنوبی بیش از یک میلیون و ۱۶۰ هزار بشکه نفت صادر کرده است. میزان خرید چهار کشور چین، هند، ژاپن و کره جنوبی در ماه فوریه ۲۰۱۴ در مقایسه با سال قبل در مجموع ۱۷ درصد افزایش داشت که برخلاف ادامه روند گذشته بود (شبکه اطلاع‌رسانی نفت و انرژی، ۱۳۹۵).

با اجرایی شدن برجام در سال ۱۳۹۴، تولید و صادرات نفت و گاز رشد قابل توجهی یافت. توتال نخستین شرکت اروپایی بود که خرید نفت از ایران را آغاز کرد. توافق خرید نفت از ایران در سفر رئیس‌جمهور به فرانسه در بهمن ۱۳۹۴ به میزان ۱۶۰ هزار بشکه منعقد شد. به دنبال آن، قرارداد فروش نفت با شرکت انی

و ساراس ایتالیا، ویتول و گلنکر اسپانیا به صورت بلندمدت امضا شد؛ با این روند، صادرات نفت ایران به اروپا ۲۵ درصد رشد داشت و به ۶۰۰ هزار بشکه رسید و بخشی از درآمدها به یورو پرداخت شد. سرعت افزایش ظرفیت تولید در داخل به حدی بود که فاینشال تایمز نوشت: «در کمال تعجب بسیاری از تحلیلگران، ایران به تعهد خود مبنی بر افزایش تولید و صادرات نفت ۶ ماه بعد از لغو تحریم‌ها عمل کرده است. ایران در آوریل ۲۰۱۶ خرداد ۱۳۹۵ روزانه ۳,۸۰۰ میلیون بشکه نفت در روز تولید کرد و تولید میعانات گازی هم تا ۶۰۰ هزار بشکه در روز افزایش یافت (خبرگزاری فارس، ۱۳۹۵). در نتیجه مذاکرات هسته‌ای و توافق برجام، شرکت ملی نفت ایران، مذاکرات خود را با بیش از ۲۳ شرکت معتبر نفتی به منظور انعقاد تفاهم‌نامه شروع کرده که در نتیجه این مذاکرات، تا به حال چندین تفاهم‌نامه به شرح ذیل به امضا رسیده است:

- یادداشت تفاهم بلندمدت با کره جنوبی برای همکاری بلندمدت در زمینه نفت و گاز؛
- یادداشت تفاهم شرکت ملی نفت ایران، شرکت زیمنس و شرکت توربین‌های بخارنفتی OTC برای نوسازی تجهیزات و تاسیسات عملیات نفتی و پالایشگاه‌های نفتی؛
- یادداشت تفاهم همکاری بلندمدت وزارت نفت و اداره ملی انرژی چین؛
- یادداشت تفاهم شرکت ملی نفت ایران با شرکت ویتنرسهال که زیرشاخه شرکت آلمانی باسف است؛
- یادداشت تفاهم شرکت ملی نفت ایران با اوام وی اتریش برای بررسی درباره پروژه‌هایی در منطقه زاگرس در غرب و میدان فارس ... ؛
- ... (شبکه اطلاع‌رسانی نفت و انرژی، ۱۳۹۵).

۵۸

ب) گاز

در پس‌برجام، ایران با پشت سر گذاشتن قطر، رتبه سومین تولیدکننده گاز جهان را کسب کرد. با تسهیل در راه‌اندازی فازهای ۱۵ و ۱۶ جدید پارس جنوبی و افزایش ظرفیت تولید گاز به بیش از ۷۰۰ میلیون متر مکعب در روز و همچنین، افزایش احتمال راه‌اندازی فازهای جدیدتر، صادرات گاز ایران به ترتیب با ارسال و دریافت ۲,۵ و ۱,۹ میلیارد مترمکعب گاز در چهار ماه اول ۱۳۹۵ مثبت شده است. در حال حاضر، میزان تولید از پارس جنوبی ۵۰ درصد نسبت به سال ۱۳۹۱ افزایش یافته است (نفتون نیوز، ۱۳۹۵).

نتیجه‌گیری

مقاله حاضر سعی نمود تا میزان تأثیر برجام بر اقتصاد کشور را مورد بررسی و اثرات تحریم را قبل از برجام مورد واکاوی قرار دهد؛ در همین راستا نگارنده براساس نگاهی واقع‌گرایانه معتقد است، رفع تحریم‌های اقتصادی، به ویژه تحریم‌های حوزه بانکی، بیمه‌ای، نفت و گاز در پی توافق برجام، از جمله مهمترین دستاوردهای این توافق است که نقش مهمی در بهبود شرایط امنیت اقتصادی کشور دارد. تحریم اقتصادی و تشدید آن در سالیان اخیر، ضربات جبران‌ناپذیری بر پیکره سیستم اقتصادی (بانکی، بیمه و ...) کشور وارد نموده است و اقتصاد را در رکودی عمیق فرو برده بودند. هم‌اکنون با برچیده شدن تحریم‌های اقتصادی و به خصوص تحریم‌های بانکی، انتظار می‌رود که سیستم بانکی و جریان اقتصادی به تدریج بتواند به عملکردی مشابه دوران قبل از تحریم دست یابند. از سوی دیگر با اجرای برجام و ایجاد فضای مثبت بین‌المللی برای اولین بار در طول تاریخ انقلاب اسلامی، تراز بازرگانی ایران مثبت شد و شرکای تجاری ایران به تدریج در حال تغییر و گسترده شدن هستند. همچنین اجرای برجام برای صنایع نفت و گاز به دلیل جایگاه ژئوپلیتیکی و پیوند ساختاری که میان اقتصاد ملی و بین‌المللی ایجاد می‌کند حائز اهمیت راهبردی است و باعث شد بازی غرب و آمریکا علیه ایران در عرصه نفت و گاز متوقف شده و مسیر آن به نفع ایران تغییر کند. این امر از طریق افزایش صادرات و دسترسی به بازارهای داخلی و خارجی و در نتیجه رقابت‌پذیری صنعت نفت و گاز ۵۹ کشور میسر شد. در طرف مقابل دستگاه دیپلماسی کشور باید با مبنا قراردادن تعهدات برجام و کمک گرفتن از تبلیغات رسانه‌ای، مقامات آمریکایی را از رفتارهای دوگانه باز دارند و مقامات کشور باید تلاش‌ها در سطح بین‌المللی را به منظور غلبه بر تردیدها و پروژه ایران‌هراسی افزایش دهند و با فعال کردن دیپلماسی، مسیر تعاملات اقتصادی را هموار کنند. موانع و سنگلاخ‌های بسیاری هنوز در مسیر اجرای برجام خصوصا از سوی دولت فعلی آمریکا وجود دارد و به بهانه‌های مختلف سعی در تحریم کردن ایران در حوزه‌های مختلف می‌کند لذا با تدبیر و وحدت داخلی مسئولین می‌توان در مقابل زورگویی و هرگونه تهدیدات طرف مقابل، ایستادگی نمود.

فهرست منابع

فارسی:

- ۱- بی‌نا (۱۳۹۵)، «آمار تجارت خارجی ایران با کشورهای جهان»، **گمرک جمهوری اسلامی ایران**.
- ۲- بی‌نا (۱۳۶۰)، **بررسی اقتصاد کشور بعد از انقلاب**، تهران: اداره بررسی‌های اقتصادی، چاپخانه موسسه اطلاعات.
- ۳- جراح، محمد (۱۳۹۰)، «تحریم اقتصادی چیست؟ چرا؟ چگونه؟»، **پژوهشنامه دفاع مقدس**، ش ۱۲.

۴- جمعی از نویسندگان (۱۳۹۵)، **برجام؛ سیاست‌ها، دستاوردها و الزامات**، تهران: مرکز بررسی استراتژیک ریاست جمهوری.

۵- **خبرگزاری فارس**، ۱۳۹۵/۰۴/۰۵.

۶- خوشرو، سعید (۱۳۸۰)، «چند و چون تحریم‌های اقتصادی آمریکا علیه ایران»، **فصلنامه اقتصاد انرژی**.

۷- زهرانی، مصطفی (۱۳۸۹)، «تحریم علیه جمهوری اسلامی ایران: جایگزین جنگ یا مولفه اصلی مهار»، **فصلنامه روابط خارجی**، س ۲، ش ۴.

۸- ساعد، نادر (۱۳۸۹)، «تحریم‌های نظامی جمهوری اسلامی ایران در قطعنامه شورای امنیت: مبناشناسی و کالبدشکافی در رهیافت انتقادی»، **فصلنامه راهبرد دفاعی**، س ۸، ش ۲۹.

۹- **شبکه اطلاع‌رسانی نفت و انرژی**، ۱۳۹۵/۰۴/۲۹.

۱۰- شکوهی، سعید (۱۳۹۱)، «معمای تحریم»، **خبرگزاری فارس**.

۱۱- عباسی‌فرد، ذکریا (۱۳۹۲)، «تعریف تحریم اقتصادی، هدف‌ها و شیوه‌ها»، **مجله الکترونیکی مردم‌سالاری**، ش ۲۲.

۱۲- کریمی‌نیا، اسماء (۱۳۹۵)، «تاریخچه تحریم اقتصادی در جهان و ایران»، **فصلنامه اقتصادی و دارایی ایران**، ش ۶۵.

۱۳- کیانی، داوود (۱۳۹۴)، **روابط میان ایران و اتحادیه اروپا در دوران پسا برجام**، تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک ریاست جمهوری.

۱۴- مروم، ژیل (۱۹۹۰)، **دموکراسی، وابستگی، و بی‌ثبات‌سازی؛ متزلزل ساختن حکومت آینده**، مترجم: اصغر صارمی، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.

۱۵- **نفتون نیوز**، ۱۳۹۵/۰۴/۰۵.

لاتین:

1 -Draister, Eric (2015). The geopolitics and economics of the iran nuclear deal, new eastern outlook.

2 -Eurostat (2016). EU-IRAN Trade Relations.

3 -Tigerstrom, Mikael (2016). Geopolitical impact of oil s drop shows why there no end in sight.

4 -www.ec.europa.eu